

ОБРАД КАРАНОВИЋ

ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
okaranovic@bfspc.bg.ac.rs<https://doi.org/10.18485/bogoslovlje.2026.85.1.4><https://orcid.org/0009-0007-2340-8817>

УДК: 271.2-1 ЕВДОКИМОВ П. Н.

ПРИМЉЕНО: 13.09.2025.

ОДОБРЕНО: 03.12.2025.

ПАВЛЕ ЕВДОКИМОВ КАО ПРОФЕСОР МОРАЛНОГ БОГОСЛОВЉА

Сажетак: Павле Евдокимов, чувени богослов париске школе из плејаде руских емиграната, био је професор моралног богословља на Институту Светог Сергија у Паризу педесетих и шездесетих година XX века. Уочи четрдесетогодишњице упокојења професора Евдокимова објављена је књига бележака с предавања под називом *Православна визија моралног богословља* (2009), уџбеник који сведочи о његовом разумевању и систематизовању тема моралног богословља. Аутор у овом раду има за циљ да представи главне одлике те „православне визије“ моралног богословља Павла Евдокимова и начина на који га је предавао, будући да је деловао у једном екуменском контексту и да је његово богословље имало једно шире интерхришћанско зрачење. ► *Кључне речи:* Павле Евдокимов, морално богословље, етика Царства Божјег, дијалог.

1. УВОД

Прошло је више од пола века од упокојења професора Института Светог Сергија, чувеног богослова „париске школе“ и интелектуалца старог кова из плејаде знаменитих руских емиграната – Павла Николајевича Евдокимова (1901–1970). Његови богословски списи чак и након више од пола века од његовог блаженог представљења чине неизоставне референце у савременој богословској литератури. Иако рођен и одрастао у Русији, при том снажно задојен руском књижевношћу и богословљем, Павле Евдокимов се остварује и породично и професионално у Француској, те су сва његова дела написана на француском језику. Професионалну каријеру овог богослова, философа и поете засигурно је, поред других ангажмана, обележило место предавача на Институту Светог Сергија у Паризу педесетих

и шездесетих година прошлог века. Мало је, међутим, оних у интернационалним богословским круговима којима је познато да је Павле Евдокимов предавао морално богословље. Мишел Евдокимов, православни свештеник и списатељ, уредио је и објавио поводом четрдесет година од очевог упокојења књигу бележака са предавања, која обједињује наставни материјал професора Евдокимова, и то под називом *Православна визија моралног богословља* (*Une vision orthodoxe de la théologie morale*, Paris: Cerf, 2009), а у серији Patrimoine orthodoxe. Ова књига у форми уџбеника моралног богословља даје преглед тема, као и конкретан садржај који је аутор књиге обрађивао на својим предавањима.

У овом раду настојаћемо да, ослањајући се пре свега на наведени уџбеник, прикажемо начин на који је професор Евдокимов схватао и предавао православно морално богословље. Посебну пажњу усмерићемо на основне одлике онога што се може назвати „православном визијом“ моралног богословља, јер управо оне могу дати драгоцен допринос одговору на важно питање православног разумевања морала.

2. БИОБИБЛИОГРАФСKE СМЕРНИЦЕ

Биобиблиографске податке о професору Евдокимову можемо пронаћи пре свега у веома исцрпном раду Оливија Клемана, објављеном у години након Евдокимовљеве смрти у православном француском часопису *Контакт* (*Contacts*, 1971, бр. 73–74)¹, под називом „Живот и дело Павла Евдокимова“, а потом у значајно проширеном облику и у његовој књизи о Владимиру Лоском и Павлу Евдокимову под називом *Исток – Запад, два пролазника: Владимир Лоски и Павле Евдокимов*², објављеној у едицији *Perspective orthodoxe*, коју је уређивао Христос Јанарас. Поводом двадесетпетогодишњице упокојења, 1995, часопис *Контакт* је Павлу Евдокимову посветио број 172.³ Поводом четрдесет година од његовог блаженог упокојења на Институту Светог Сергија одржан је дводневни симпозијум „Павле Евдокимов (1901–1970), сведок лепоте Божје“, 10. до 11. децембра 2010, да би затим у часопису *Контакт* (бр. 235–236, јул–децембар 2011) била објављена излагања учесника, а у том броју ће професор Мишел Ставр, као уредник часописа, дати кратак осврт на живот и дело Евдокимова,

¹ У овом часопису су често своје радове објављивали професори Института Светог Сергија и истакнути делатници на пољу религијских, хришћанских и међухришћанских односа.

² Видети Olivier Clément, *Orient – Occident: Deux passeurs. Vladimir Lossky, Paul Evdokimov* (Genève: Labor et Fides, 1985).

³ Консултовати електронско издање часописа: <https://revue-contacts.com/parution/contacts-n-172/>.

ослањајући се првенствено на Клеманов рад, али и на сведочанства људи који су га познавали.⁴ Овде је значајно што Ставр даје и преглед библиографије професора Евдокимова, која обухвата и дела која су изашла постхумно, попут поменутог уџбеника моралног богословља, који је објављен као последња књига у низу. Занимљиве податке затим налазимо и код професоровог сина Мишела Евдокимова у кратком чланку под називом „Два сведока васкрслог Христа: Павле Евдокимов и Оливије Клеман“.⁵ Треба поменути да је Жан Франсуа Русел објавио неку врсту биографије П. Евдокимова 1999. године, представљајући га као човека вере у егзилу, дакле, као руског емигранта који је на Западу сведочио веру предања из којег је поникао.⁶ Поменимо и прикладан „Предговор“ Владете Јеротића у српском преводу књиге *Векови духовној живоји*, у којем се Јеротић држи Клемана кад излаже Евдокимовљево биографију, али богословски прецизно представља и дела и значај овог великог теолога.⁷ Кратка биографија Павла Евдокимова нашла је место и у књизи *Савремени њравославни мислиоци: од добродољудља до данас* (*Modern Orthodox Thinkers: From the Philokalia to the present*, 2015) британског теолога и православног свештеника, оца Андреја Лаута, где првенствено као извор за биографске податке користи Клемана.⁸

3. ПРОФЕСОР НА ИНСТИТУТУ СВЕТОГ СЕРГИЈА (1953–1970)

Плејада руских богослова и религиозних мислилаца предвођена оцем Сергијем Булгаковым основала је 1925. у Паризу Институт Светог Сергија. На њему је млади Павле Евдокимов започео своје студије и већ 1928. дипломирао као припадник прве генерације овог новооснованог училишта. То су, како примећује Оливије Клеман, биле пресудне године за његов духовни и интелектуални развој, обележене сусретима с Николајем Берђајевом и оцем Булгаковым. Вреди поменути и то да се наставничком колегијуму убрзо придружио и Борис Вишеславцев, филозоф по образовању, који је

⁴ Видети Michel Stavrou, “Note bio-bibliographique sur l’œuvre de Paul Evdokimov”, *Contacts, Revue française de l’Orthodoxie* № 235–236 (Juillet–Décembre 2011): 267–275.

⁵ Видети Michel Evdokimov, “Deux témoins du Christ ressuscité: Paul Evdokimov et Olivier Clément”, Michel Evdokimov 2020, консултовано 17. 2. 2025. на сајту <https://michelevdokimov.fr/2020/09/17/deux-temoins-du-christ-ressucite-paul-evdokimov-et-olivier-clement/>.

⁶ Видети Jean-François Roussel, *Paul Evdokimov: Une foi en exil* (Montréal-Paris: Médiaspaul, 1999).

⁷ Видети Владета Јеротић, „Предговор. Павле Евдокимов“, in Павле Евдокимов, *Векови духовној живоји*, превела Анђа Петровић (Београд: Српска књижевна задруга, 2003), VII–XXII.

⁸ Овај чланак постоји и на српском језику. Видети Андрију Лаут, „Сто двадесет година од рођења великог руског богослова Павла Евдокимова“, *Каленић* 4 (2021): 11–12.

на Институту предавао морално богословље и филозофију. Богословској јавности остао је нарочито познат по својој књизи *Етика њреображеној ероса* (1932), у којој је формулисао основне принципе моралног богословља предаваног на Институту Светог Сергија. У том делу он наглашава да се хришћанска етика састоји у непрестаном превазилажењу легализма благодаћу Духа Светога.⁹

У педесет другој години живота др Павле Евдокимов постаје професор на Институту Светог Сергија, на којем је давних година дипломирао и где ће остати све до своје смрти. На Институту је предавао два предмета – *Историју зајадној хришћанству* и *Морално бојословље*. Посебно је овај други предмет био у потпуном складу са темама којима се дотад бавио и по којима је већ био препознат као писац и мислилац. Наиме, на катедру Евдокимов долази као већ афирмисан аутор двеју књига. Његово прво дело, *Досјојевски и њроблем зла*, представља докторску дисертацију одбраћену на Факултету за књижевност у Екс-ан-Провансу, која је објављена пуних десет година пре него што је стекао звање професора (1942).¹⁰ Треба напоменути да је Евдокимов у том тренутку имао завршене основне студије богословља, али не и докторат из теологије, већ из филозофије, што је његовој богословској мисли давало посебну дубину и лепоту. Већ 1944. припрема и објављује своју другу књигу *Брак – свейша ѡајна љубави*. Ово дело, прожето личним искуством, на извештан начин је предсказало скору смрт његове тешко болесне супруге, са којом је имао двоје деце.¹¹

По доласку на Институт Светог Сергија 1953. Павле Евдокимов улази у најплоднији период свог живота, када његов списатељски дар и

⁹ Борис Вишеславцев је био изузетна личност. Испрва је био професор филозофије права на Московском универзитету. Након егзила из Русије, прво је живео у Берлину, потом у Паризу, где је и предавао морално богословље на Институту Светог Сергија. Поменута књига указује на богословску слободу којом је покушавао да приступи и новим открићима Фројдове и Јунгове психологије. Хришћанска етика се, према њему, не заснива на испуњавању норми, него у васпитавању унутрашње жеље срца. Видети Борис Вишеславцев, *Етика њреображеној ероса. Проблем закона и благодати*, превео Добрило Аранитовић (Београд: Логос, 2006). Евдокимов у својој књизи *Христос у руској мисли* представља Вишеславцева као религиозног руског мислиоца. Видети Павле Евдокимов, *Христос у руској мисли*, превод хиландарских монаха (Београд: Манастир Хиландар, 1996), 147–148.

¹⁰ Јеротић на врло занимљив начин представља његову дисертацију, истичући да је могући одговор на „немогуће“ питање о смислу зла пронашао у кенози Бога, у којој се остварује и Божја и људска слобода, при чему на човеку остаје избор између Богочовека и самоодожења. Видети Јеротић, „Предговор. Павле Евдокимов“, IX.

¹¹ Clément, *Orient – Occident: Deux passeur*, 114. Искрпљена тешком болешћу, умире му жена 1945, те он остаје самохран са децом у адолесцентском периоду. По смрти жене, како каже Клеман, Евдокимов почиње да ради. Период који је уследио након смрти супруге није био стваралачки продуктиван. Прве две књиге објавио је за живота своје прве жене, илити како би Клеман рекао, у женском присуству.

богословска мисао почињу да дају зреле плодове, по којима ће остати трајно упамћен. Већ скоро деценију као удовац, а након тешког животног искушења и одговорности око подизања деце, он 1954. ступа у други брак са двадесетпетогодишњом Томоко Сакај. Томоко Сакај, ћерка јапанског дипломате и Енглескиње, радила је као тумач и преводилац у Паризу. По сведочењу Оливија Клемана, управо је овај брак донео Евдокимову нови животни полет и ослободио у њему креативне снаге, које су се преточиле у читав низ капиталних дела.

Убрзо настаје његова знаменита књига *Жена и сјасење светиа* (1958), у којој је отворио теме које ће остати обележје његовог богословског стваралаштва.¹² Већ следеће године сакупља и систематизује своје раније чланке и интегрално их објављује у изузетном делу *Православље*¹³, за које му Институт Светог Сергија 1959. додељује почасни докторат богословља. Пратећи унутрашњи ток свог мишљења и повратак ка духовним изворима, 1961. објављује студију *Гојољ и Досјојевски: силазак у љакао*, док већ 1962. издаје другу књигу о браку – *Светиа љајна љубави: љајна брака у светилу љправославној љредања*, у којој развија богословље брачне заједнице као мистичног и литургијског искуства.

Шездесете године обележавају његова најзрелија дела. У књизи *Векови духовној живојта: од љусјинњских ојтаца до наших дана* (1964) показује историјски и духовни распон хришћанске аскетске традиције, док у делу *Умејносј иконе: љеолојија лејојте*¹⁴ (довршено 1967, а због илустрација објављено 1970) даје једно од најлепших и најинспиративнијих сведочанстава о православној естетици. У међувремену, као признање за свој рад добија титулу почасног доктора Богословског факултета у Солуну 1968. Исте године објављује књигу *Знање о Боју љрема исјочној љтрадицији*, а већ 1969. књигу *Свети Дух у љправославном љредању*. Круна његовог богословског опуса појављује се у последњим месецима живота – знаменито дело *Хрисјос у руској мисли*, које је својеврстан синтетички врхунац његовог богословља и духовне путање.

Евдокимов је преминуо у сну 16. септембра 1970. у својој 69. години живота, оставивши за собом богато наслеђе, које га сврстава међу најзначајније православне мислиоце XX века. После његове смрти Катедру за

¹² Павле Евдокимов, *Жена и сјасење светиа. О блајодатним даровима мушкарца и жене у Хришћансјиву*, превела Биљана Вићентић (Цетиње: Светигора, 2001). Видети занимљив преглед: Stavros Yangazoglou, "La femme et le salut du monde. La pensée de Paul Eudokimov sur la place de la femme dans la vie de l'Église", *SingiLogos* 2, № 1 (2022): 233–45.

¹³ Pavel Evdokimov, *Pravoslavije*, preveo Pavle Rak (Beograd: Službeni glasnik, 2009).

¹⁴ Павле Евдокимов, *Умејносј иконе: љеолојија лејојте*, превела Тијана Мирковић (Београд: Академија Српске православне цркве за уметност и конзервацију – Факултет за културу и медије Мегатренд универзитета, 2009).

морално догословље на Институту Светог Сергија преузео је његов ученик и пријатељ Оливије Клеман, настављајући линију богословског дискурса коју је Евдокимов утемељио.

Постхумно су објављена и бројна Евдокимовљева дела, углавном сабра-ни чланци и предавања, која додатно осветљавају ширину и дубину његове мисли. Посебно треба истаћи књигу „Луда“ љубав Божија (*L'Amour fou de Dieu*, 1973), по чијем је наслову он можда и најпознатији српској читалач-кој публици, будући да је управо овај наслов својеврсни сажетак његовог егзистенцијалног и богословског приступа. Поред ње, појављују се и дела која још нису преведена на српски језик, попут *Новина Духа: студије духов-ности* (*La nouveauté de l'Esprit: études de spiritualité*, 1977) и *Духовни животи у граду* (*La vie spirituelle dans la ville*, 2008), у којима се на особен начин бави питањем светости у савременом контексту урбаног живота. Најзад, треба поменути и *уџбеник моралног догословља – Православна визија моралног догословља* (2009), који је објављен на основу његових бележака и преда-вања и који представља драгоцен извор за разумевање начина на који је Евдокимов предавао и обликовао православно морално богословље.

4. ЕКУМЕНСКИ КОНТЕКСТ ЕВДОКИМОВЉЕВОГ БОГОСЛОВСТВОВАЊА

Др Павле Евдокимов долази за предавача на Институт Светог Сергија с великим искуством екуменског деловања, и то у најпрактичнијем сми-слу. Током Другог светског рата Француска се налази под немачком оку-пацијом, а Евдокимов је укључен у покрет отпора и ангажован са својим пријатељима протестантима из Удружења за прихватање евакуисаних и емиграната.¹⁵ Учествоје у ненасилном отпору, за који се свесрдно залагао, пружајући уточиште углавном Јеврејима и збрињавајући избеглице с раз-них страна.¹⁶ У периоду 1946–1947. управник је Прихватилишта Комитета за прихватање избеглица у париској регији Биевру (Bièvres), а потом све до 1968. управља студентским домом који је поменути комитет основао, смештеним прво у Севру (Sèvres), а потом у Маси (Massy). То је период када се интензивно бави социјалним радом, који у том контексту подра-умева одређену лаичку „пастирску“ делатност, што му даје прилику да

¹⁵ *Comité inter-Mouvement pour l'accueil des évacués* (CIMADE). Ово удружење и дан-данас постоји, а посвећено је пружању помоћи и борби за емигранте и њихова права. О самом удружењу се може погледати на сајту: <https://www.lacimade.org/>.

¹⁶ У неком тренутку бива ухапшен на неколико недеља, да би потом био ослобођен захва-љујући пријатељству са једним француским судијом. Видети Clément, *Orient – Occident: Deux passeur*, 112.

открије значај достојанства царског свештенства и његову улогу у свету. Постаје социјално ангажовани созерцатељ, који пружа утеху и отвара духовне хоризонте онима којима је утеха најпотребнија. У тој улози током две деценије постаће духовни отац многим емигрантима и бескућницима различитих вера и конфесија.¹⁷

Значајан ангажман почиње да остварује и у оквиру Екуменског савета цркава, почевши од учешћа 1948. у Амстердамској скупштини, којом је Савет и основан. Постаје члан управе Екуменског института у Босеу (Bossey), недалеко од Женеви, у којем ће повремено одржавати предавања, те остварити значајно пријатељство са богословом грчког порекла Никосом Нисиотисом, потоњим управником Института. Уједно, све више се ангажује и у чисто православним активностима – учествује 1953. у оснивању *Синдезмоса*, удружења које је имало за циљ да повезује и окупља православну омладину.¹⁸

Поменимо, притом, да у Паризу тог доба своја богословска училишта имају све три хришћанске конфесије. Католички институт у Паризу постоји још од давне 1876, а у његовом склопу од 1967. постоји и Институт за екуменско богословље, који ће у партнерству с друга два богословска училишта, протестантским и православним, имати значајно сведочанство екуменског дијалога и отворености у академским интелектуалним круговима, а и шире. Протестантски институт у Паризу такође учествује у различитим догађајима и има своје богословско зрачење. Професор Евдокимов је био присутан на овим училиштима као гостујући предавач и уживао велико поштовање академске заједнице. Морално богословље или хришћанска етика, према класичној подели, представља, поред догматског богословља, једну од основних богословских дисциплина систематског богословља. Тако се у срцу Француске, граду светлости, проучава морално богословље све три хришћанске деноминације, а професор Евдокимов даје свој посебан печат томе као православни теолог. Као што сведочи Мишел Евдокимов, његов отац је „током свог живота био окупиран јединством хришћана и специфичном улогом коју је православље било позвано да игра у дијалогу, сагласно вољи промисла Божјег“.¹⁹

¹⁷ Плекон представља Евдокимова на следећи начин: „Учествујући у многим аспектима живота, јавном и приватном, значајним и баналним, био је супруг, родитељ, удовац, члан опора, саветник, администратор, академски радник и учитељ, и у свим овим призивима је био свештеник универзалног, крштењског свештенства. У свим стварима је био *лишуртијско диће*, црквена душа“, Michael Plekon, “Paul Evdokimov, A Theologian Within and Beyond the Church and the World”, *Modern Theology* 12, № 1 (1996): 86.

¹⁸ Синдезмос је међународна заједница православних омладинских покрета, организација и теолошких школа које служе Цркви и Њеном јединству, сведочењу, мисији и обнови за живот света. Више о овоме покрету погледати на њиховом сајту: <http://www.syndesmos.org/>.

¹⁹ Paul Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale* (Paris: Cerf, 2009), 8.

У овом контексту можемо разумети и наслов поменуће књиге *Православна визија моралног богословља*, за који претпостављамо да је избор писца пролога, ауторовог сина. Тај наслов, међутим, заиста одговара не само садржају него и ширем контексту у којем је Евдокимов деловао. Активно укључен у екуменски дијалог, он је аутентично сведочио православно искуство у међухришћанском, али и ширем међурелигијском миљеу. Тако и једно православно сведочанство и искуство добија свој академски израз у присуству професора Евдокимова, који постаје апостол савременог доба.²⁰

5. УЏБЕНИК МОРАЛНОГ БОГОСЛОВЉА: У СУСРЕТ ЧЕТРЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ ОД БЛАЖЕНОГ УСНУЋА АУТОРА

Уџбеник са предавања, који је тек након четири деценије од смрти свог аутора угледао светлост дана, а до тада је био познат студентима само у облику бележака, представља изузетно историјско сведочанство пута православног богословља на Западу. У овом конкретном случају мисли се на Француску педесетих и шездесетих година XX века, дакле, у периоду после Другог светског рата. Богослов екуменских димензија, руског порекла и мисли а француског израза и опредељења, за живота није сматрао неопходним да публикује уџбеник за предмет који је држао. Ово дело представља неку врсту бележака које су дорађене и приређене за публикацију, а којима, поред одређене систематичности у излагању, недостаје и систем библиографских референци и навода. Референце и наводе је Евдокимов, додуше, врло штуро али ипак релативно доследно, користио у другим својим делима. Овај уџбеник је настајао у живом контакту са студентима, дакле, са аудиторијумом којем се обраћао, те је самим тим значајније јер представља сведочанство проблематизовања православног моралног богословља у једној широј интеракцији предавача и студената. У њему проналазимо многе теме из књига и радова које је објављивао, најчешће прилагођене форми предавања. Представљајући књигу свог оца, коју је приредио, Мишел Евдокимов пише: „ова књига пружа увид у дело човека који није престајао да размишља о тајни вере и својој судбини у оквирима велике људске авантуре. Она је плод вишегодишњег предавања моралног богословља на Институту Светог Сергија у периоду између 1950. и 1970. датума упокојења аутора. Она је сазревала у живом контакту са студентским аудиторијумом“.²¹

²⁰ Овај назив преузимамо из чланка Lulia Tutuianu, “Paul Evdokimov: An Apostle of the Contemporary World”, *CBU International Conference Proceedings* 5 (2017): 862–866. Православна Црква данас вапи за оваквим примерима лаичког апостолата, чије лично хришћанско сведочанство и присуство изграђују Цркву.

²¹ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 9.

6. ЈЕДНА „ПРАВОСЛАВНА ВИЗИЈА“

Какву је, међутим, визију и какво морално богословље професор Павле Евдокимов сведочио на Западу? У наставку ћемо се осврнути на садржај његових предавања с циљем да оцртамо основне контуре које уобличавају ту православну визију. Напоменимо пре свега да су у овом уџбенику теме моралног богословља изложене у шеснаест поглавља, којима претходи један уводни део, у којем се укратко обрађује појам и задатак етике, као и филозофски појам *добра*, те основи универзалног морала. Ради бољег увида у садржај књиге, дајемо у нашем преводу наслове поглавља: 1) „Природни закон“; 2) „Етички појам Добра и природне реакције људског духа“; 3) „Етика старог света“; 4) „Порекло моралне свести према различитим филозофским системима“; 5) „Теорија вредности“; 6) „Антропологија“; 7) „Закон и благодат“; 8) „Проблем зла“; 9) „Периоди духовног живота. Педагошко деловање историје“; 10) „Етички аспект еклисиологије“; 11) „Појам светог, свештени простор и време, храм“; 12) „Литургија и обред“; 13) „Свете тајне“; 14) „Тајна евхаристије – тајна Цркве“; 15) „Духовни живот, страсти, невидљива подвижничка борба“; 16) „Оружје за борбу“. Иако није лако уочљиво на први поглед, тематски бисмо могли поделити ова поглавља у два дела: први, који обрађује људску различитост у приступу моралу са антрополошким елементима (1–8), и други, који се бави духовним и црквеним животом као основом хришћанског морала (9–16). Први део даје један шири филозофско-религијски контекст етици, док други доноси једно православно богословско утемељење и садржај. У наставку рада желимо да оцртамо основне контуре православне визије моралног богословља, које је Павле Евдокимов предавао током две деценије својим студентима.

А. ЉУДСКА РАЗЛИЧИТОСТ У ПРИСТУПУ МОРАЛУ:

ОД ОПШТЕМОРАЛНОГ ИСКУСТВА КА ЕТОСУ ЦАРСТВА БОЖЈЕГ

Павле Евдокимов започиње своје излагање о моралном богословљу постављајући темељ за сваки даљи дијалог на ову тему: морално искуство је заједничко свим људима на овој планети без обзира на њихов цивилизацијски код, културу и религију; оно је полазна тачка за свако даље морално промишљање, анализу и дијалог.²² Морално искуство подразумева пре свега искуство категорија добра и зла. Питања морала су питања која заокупљају човекову пажњу одвајкада, јер представљају део општељудског искуства, дакле, једног непосредног знања произишлог из конкретног опита живота и људске стварности на планети Земљи. То је разлог што постоје

²² Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 15–16.

различити приступи моралу, односно људском моралном деловању, од филозофских па до најразличитијих религијских приступа. У плуралности етичких система пројављује се јединство морала, што сведочи о постојању универзалног присуства моралне свести урођене човеку.²³ Ово значи, у контексту богословља Павла Евдокимова, да хришћанска етика у својој суштини не пренебрегава људско искуство, већ има за задатак и циљ да га на правилан начин усмери и афирмише или, другим речима, преобрази.

Природни људски морал је део Божје нестатичне уређености света. Научни кругови на које се Евдокимов позива (међу којима је чувени француски језуита и палеолог Пјер Тејар де Шарден, што није нимало случајно) указују на то да се по космичкој лествици одиграва марш који прогресивно усходи „ка Пуноћи“.²⁴ Наиме, постоје физички закони, у смислу материјалног, физичког принципа функционисања света, али постоји и морални закон у аксиолошком, вредносном смислу функционисања света.²⁵ Тај природни осећај за морал се може лоцирати у људској савести, која превазилази субјективне категорије добра и зла, те трага за Истином. Морална савест има функцију етичког вредновања, односно вредновања онога што је добро и достојно постојања и онога што је лоше и за осуду.²⁶ Етика се, дакле, бави

²³ Видети Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 28–29. На то нас упућују и етички системи старог света, попут хиндуистичког, будистичког, старојелинског, кинеског, јапанског итд., које Евдокимов понаособ представља с циљем да укаже да је морално искуство и осећај за морал нешто што одликује човека ма којем народу или религији припадао. Видети Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 43–49.

²⁴ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 22. Пјер Тејар де Шарден (1881–1955) познат је по својој теорији да се човек, како ментално тако и друштвено, развија ка коначној духовној јединствености. Покушавајући да споји науку и хришћанско учење, тврдио је да људска епопеја подсећа „на пут Крста“. Разне његове теорије изазвале су резервисаност и примедбе унутар Римокатоличке Цркве, као и унутар језуитског реда, чији је био члан. Године 1962. Света канцеларија издала је *monitum*, односно упозорење против некритичког прихватања његових идеја. Срж проблема је било његово повезивање са теоријом еволуције, што је даље стварало проблем за место и улогу првородног греха, али и самог Спаситеља. Међутим, његова духовна посвећеност никада није доведена у питање. Видети The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Pierre Teilhard de Chardin”, *Encyclopedia Britannica*, April 27, 2025. <https://www.britannica.com/biography/Pierre-Teilhard-de-Chardin>. Исто тако, погледати чланак David Grumett and Paul Bentley, “Teilhard de Chardin, Original Sin, and the Six Propositions”, *Zygon* 53, № 2 (June 2018): 303–330.

²⁵ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 22–23. Евдокимов као аргумент наводи да се чак и у животињском свету примећује присуство елементарног морала.

²⁶ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 51. У том контексту, Евдокимов представља и анализира различите филозофске системе који говоре о пореклу моралне свести, односно о томе одакле долази критеријум моралности: за једне се извор моралне свести налази у чулном искуству (емпиризам и феноменализам), за друге у разуму (рационализам), за треће у науци (позитивизам), за четврте у биолошком инстинкту (биолошки позитивизам), за пете пак у људској вољи (кантизам) и тако даље. Видети Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 51–62, поглавље 4: „Порекло моралне свести према различитим филозофским системима“.

вредновањем, а аксиолошка функција, односно валоризација се одвија у човековом духу, у сфери субјективног.²⁷ Међутим, сваки етички систем поседује сопствене теорије вредности, те остаје увек иста потешкоћа сазнања који је то перманентни критеријум непогрешивог расуђивања између добра и зла.²⁸ Слабост многих класичних теорија је, како сматра Евдокимов, у психологизовању, субјективизовању, релативизовању појма самих вредности и оправдању неморалности (те се тако говори о трансмисији одговорности, примера ради с појединца на друштво и друштвене околности).²⁹

Штавише, препознавање тог општељудског моралног искуства и плуралитета приступа и тумачења не води Евдокимова у морални релативизам нити у синкретизам. За њега је референтан увек и једино хришћански, Богом објављени приступ и разумевање морала. То ипак не значи да и други приступи немају своје место у историји, јер су сви они, у својој основи, на трагу тог истинског морала оваплоћеног у Христу. То је један афирмативни приступ овом општељудском феномену, којим се, с једне стране, не негира, већ афирмише човекова способност да морално расуђује и дела, а с друге стране, сведочи се истина откривене вере. Ка њој та способност треба да буде управљена како би човек остварио пуноћу свога постојања, која се налази једино у Богу. Начин на који Евдокимов богословствује је дубоко дијалогски, јер није искључив него инклузиван и афирмативан, а то његовом моралном богословљу не даје само интелектуалну јачину, него га чини „свежим“ и актуалним за читаоца.

Б. АНТРОПОЛОШКА УТЕМЕЉЕНОСТ МОРАЛНОГ БОГОСЛОВЉА:

ОД ИКОНЕ ДО ПОДОБИЈА

Етичко промишљање у православној традицији полази од антропологије. За разлику од других антрополошких доктрина, хришћанска антропологија сагледава човека као биће које превазилази границе створеног и у себи носи печат божанског стварања: створен „по слици и прилици Божјој“, човек је у својој суштини богочовечанско биће.³⁰ Управо би из такве перспективе одговор Павла Евдокимова на питање *Како живети*? био: остварујући подобије Божје у човеку. Људска природа, према њему, носи у себи унутрашњи призив на обожење, што представља крајњи циљ човековог постојања.

²⁷ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 24.

²⁸ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 63 (поглавље 5: „Теорије вредности“). Потребно је, међутим, истиче Евдокимов, у моралном богословљу разликовати апсолутне од релативних вредности, а глас тих апсолутних вредности се може чути у људској савести. Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 66–67.

²⁹ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 63.

³⁰ Видети Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 69–75.

Евдокимов, тумачећи Светог Атанасија Великог, говори о једној „отвореној антропологији“, у којој је човек већ самим чином стварања предодређен за заједницу са Богом и за учешће у божанском животу.³¹ Потенцијал који човек носи као икона Божја остварује се путем уподобљавања, чији је крајњи исход *обожење* – пребивање у Божјој благодати. При томе, Евдокимов наглашава да у источном богословљу, за разлику од западног, не постоји антагонизам између људске природе и божанске благодати: напротив, оне су комплементарне у унутрашњој повезаности. Благодат је садржана већ у самом стваралачком чину и без ње тај чин није могућ, што сведочи о иницијалној харизматичности човека и његовој урођеној отворености за Божју пуноћу.³²

Морална перипетија првог човека је имала онтолошке последице. Људски грех је нарушио човеково подобје, али не и икону. Икона у човеку је неиздбрисива, па је самим тим и могућност човековог спасења увек отворена. У том контексту Евдокимов истиче да човеку није потребно искупљење колико му је потребно исцељење, уцеловљење – што управо и значи реч *с̑пасење*, *σωτηρία* на грчком језику.³³ Циљ човековог живота, стога, није у покушају искупљења него уцеловљења, односно спасења, и то не у јуридичком нити пак у неком индивидуалном смислу, већ у смислу васпостављања свега као једном универзалном уцеловљењу.³⁴ Православна антропологија у том смислу пројављује свој *онѓолошки* карактер, јер је реч о антропологији обожења човековог бића, а не некаквог пуког јуридичког оправдања.³⁵ Она инсистира на преображају огреховљене људске природе, на потреби да све постане нова твар.

У контексту антрополошког утемељења моралног богословља, Евдокимов сматра изузетно значајним разликовање појмова *индивидуа* и *личностѓ*. Наиме, док индивидуа означава јединку као природну, биолошку

³¹ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 70. У овом контексту погледати рад: Дражен Перић, „Основни аспекти поимања врлине у антрополошкој мисли светог Јована Златоустог“, *Бојословље* LXXIX, № 1 (2020): 35–55.

³² Видети Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 70–73.

³³ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 73.

³⁴ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 73. Ово указује на Евдокимовљеву космичку, холистичку визију спасења. Очовечење Христово и обожење човека су комплементарни, те у својој суштини указују на вољу Божју за човека.

³⁵ Ову тему Евдокимов посебно лепо развија у књизи *Православље*, у поглављу „Антропологија обожења“, где каже: „Тако православна антропологија није морална, него онтолошка дисциплина; она је *онѓолоѓија обожења*. Она није усредсређена на то како да освоји овај свет, него како да уграби Царство Божје, на унутрашњи преображај света у Царство, на његово прогресивно просветљивање божанским енергијама“, Evdokimov, *Pravoslavlje*, 98. У овом контексту онтолошког карактера хришћанског учења, погледати: Небојша Стевановић, „Биће на размеђи двеју онтологија: вечност по себи или вечност по учествовању“, *Бојословље* LXXXIII, № 1 (2024): 105–115.

категорију човековог бића, личност је духовна категорија која надилази природу и биологију, те отвара човеково биће за оно мистичко и духовно, за однос и заједницу са Богом.³⁶ Икона Божја у човеку се односи управо на ту антрополошку карактеристику – човек је створен као личност, он у себи носи личносни принцип. То му допушта да надилази своју природу и да општи са оним што се налази ван њега самога и његове природе, са Богом. Због тога се човек у свом духовном и моралном животу покушава остварити као личност, односно одговорити на позив и садржај који му упућује онај призив да оствари своје постојање „по подобију“ Божјем.

Иако човек поседује морални инстинкт, који код „нормалног“ човека спонтано тежи добру, он по природи ствари ипак није детерминисан ни добром ни злом, већ је обдарен слободом.³⁷ Глас савести га позива и упућује, али човек је слободан да ради и против своје савести. Свака врста детерминизма би човека лишила одговорности – управо у томе лежи мистерија људске слободе.³⁸ Човек живи морално добро на три нивоа: материјалном, на ком се дефинишу етички односи човека са природним светом, дакле, са творевином, затим људском, на ком се дефинишу човекови односи са другим људима, и духовном, који човека отвара за онострано, трансцендентно, а овој тринитарној етичкој структури одговарају и три етичка осећања: материјалном нивоу одговара скромност, људском нивоу одговара састраталност или милост, а духовном нивоу одговара осећање дивљења или обожавања.³⁹ Ово су основна осећања која представљају синтезу моралног владања које је својствено човеку у односу према природи, човеку и Богу.

Као и његов претходник на Катедри за моралну теологију, Борис Вишеславцев, Евдокимов је пратио истраживања дубинске психологије. У уџбенику је дубинској психологији у поглављу „Антропологија“ посвећено неколико страница.⁴⁰ Нарочито се афирмативно осврће на Јунгову студију „Одговор на Јова“, коју представља као анализу еволуције религијске свести.⁴¹ Иако уважава ту науку, Евдокимов јој ипак приступа имајући за меру

³⁶ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 80. Ову тему детаљније разрађује у чланку „Тајна човекове личности“, *Теолошки њојеги* 10, № 4 (1977): 232–243.

³⁷ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 25–26.

³⁸ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 25. „Парадокс хришћанске вере је у томе што Бог није ауторитет који поробљује, већ Истина која ослобађа“ – истиче Евдокимов. Ову тему Евдокимов продубљује у свом чланку „Слобода и ауторитет“ у: Павле Евдокимов, „Луга“ љубав Божија, превод Јелисавете Вујковић и хиландарских монаха (Београд: Манастир Хиландар, 2001), 85–96.

³⁹ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 31–32.

⁴⁰ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 75.

⁴¹ У књизи *Жена и сјасење свеџа* Евдокимов посвећује овој студији читаво једно поглавље (стр. 199–213). Видети и чланак о Евдокимовљевом читању Јунга: Joost Van Rossum, „La réponse à Job : Evdokimov comme lecteur de Jung“, *Contacts, Revue française de l'Orthodoxie* № 235–236 (Juillet-Décembre 2011): 306–316.

Јеванђеље Христово и светоотачко богословље, које у Духу Светоме познаје и открива дубине човека и човекове психологије. У том смислу, његово богословље носи одређену критику психолошких теорија тог времена и могло би се резимирати у његовој критици Фројда, коју сасвим солидно формулише следећа реченица: „Психоанализа није исповест, она нема моћ да разреши грехе и каже човеку *Устани и ходи*“.⁴²

В. НЕРАСКИДИВОСТ МОРАЛНОГ БОГОСЛОВЉА И ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ

У духу светоотачког предања и руске богословске мисли, Павле Евдокимов представља морални живот као духовну борбу. Морално богословље је нераскидиво везано за православну духовност, односно за развијање духовног живота у црквеној заједници. Као што истиче Берtrand Вержели, предавач моралног богословља на Светом Сергију, Евдокимов је сматрао да морала нема без богословља, а богословља пак нема без мистике; морални живот се актуализује, из угла православног предања, у мистичком животу кроз искуство светог и светих тајни, свете литургије, причешћа и „поунутрашњеног монаштва“.⁴³ На питање *Како живети хришћански?* одговор професора Евдокимова, на основу овог уџбеника, био би: духовним животом, у подвигу. Шта то значи? Да би се човек остварио као личност и ушао у познање божанских тајни, потребна је зрелост која се стиче духовном борбом.⁴⁴ Истински морални живот се развија у складу са квалитетним духовним узрастањем. У том погледу, за разумевање духовног живота корисна је представа лествице, која указује на прогресивно узрастање и на различите духовне ступњеве, што је од фундаменталног значаја у пастирском руковођењу, јер сваки духовни ступањ захтева одговарајући приступ у савладавању духовне борбе и духовном узрастању, те сходно томе одго-

⁴² Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 76.

⁴³ Bertrand Vergely, “Paul Evdokimov et la théologie morale”, *Contacts, Revue française de l'Orthodoxie* № 235–236 (Juillet–Décembre 2011): 306. У свом чланку Вержели указује на то да богословље Павла Евдокимова и долази као један одговор на кризу моралног богословља, које се нашло између дискурса о социјалној религији и дискурса о религијском друштву у модерној епохи. Евдокимов превазилази тај амбис тиме што морал повезује са богословљем, са аутентичним богословским искуством, и тиме морално богословље отвара као један пут ка тражењу пуноће, љубави, лепоте.

⁴⁴ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 107. Није случајно што Евдокимов дефинише морално искуство као духовни чин, чије познање поседује ослободитељски карактер људског духа, а које није притом ограничено тражењем спасења већ има и креативни карактер. У том кључу дијалектике човековог дара креативности и тражења спасења Евдокимов говори о превазилажењу морализма израженог у класичном систему моралног богословља, које говори о обавези према Богу, самоме себи, ближњем и друштву, Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 16.

варајуће и руковођење.⁴⁵ Људска историја познаје васпитне периоде, односно различите педагошке стадијуме духовног усхођења човечанства, јер је за прихватање божанске истине потребна зрелост људског духа: предзаконски или период урођене моралне интуиције, затим период Мојсијевог закона, који је Богом објављени закон, и на крају Нови закон, који је био сам Христос, свету објављени Син Бога Живога.⁴⁶

Професор Евдокимов је имао јасан православни одговор на питања која је проблематизовала дебата актуална на Западу током Другог ватиканског концила о томе да ли постоји специфични хришћански морал, односно да ли постоји универзални морал или хришћанско учење пружа некакав узвишенији морал човеку. Будући да је професор добро познавао богословске токове тих година, његов одговор на ово питање полази од чињенице да је хришћанска вера религија оваплоћеног Бога, религија Богочовека. Иако се природни морал некад може формално поклапати са хришћанским моралом, афирмишући одређене позитивне вредности попут алтруизма, правде, солидарности, љубави и истине, тек додир са божанском истином, оваплоћеним Богом Логосом заиста васпитава и духовно уздиже човека обнављајући у њему нарушену икону Божју.⁴⁷ Дакле, у самом центру православног моралног богословља уопште није питање добра или зла, универзалног или неког појединачног морала узвишене природе, него питање васпостављања (уцеловљења) човека у складу са иконом и подобијем Божјим у Христу Богочовеку као централном „догађају“ људске историје. Оно стога не негира постојање добра и зла, него га поставља у контекст богочовечанског разумевања човека и творевине.

Када говори о подвижништву као животном ставу хришћанина, Евдокимов показује изузетан осећај за савременог човека и његове потребе.⁴⁸ Он сматра да је потребно ускладити духовну борбу са потребама и условима живота савременог човека. То усклађивање више не подразумева екстремне постове и велике напоре светих отаца подвижника. Подвиг данас

⁴⁵ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 107.

⁴⁶ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 107. У човековом животу постоје три основна стања духовног живота која препознаје православно предање: плотски, душевни и духовни, односно пренесено на однос човека према Богу: робовски однос, где је човек послушан Богу из страха од казне, затим надничарски, где човек очекује заслужену награду, и синовски однос, где човек жели да угоди Богу из љубави и без интереса. Поменимо и то да о том васпитном карактеру историје, те моралној и духовној припреми за прихватање објављене истине Божје, Логоса Божјег, Евдокимов опширно говори у својој књизи *Векови духовној животи*.

⁴⁷ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 110.

⁴⁸ Управо о овоме говори и чланак Tutuianu, "Paul Evdokimov: An Apostle of the Contemporary World", указујући на актуалност и сензибилност Евдокимовљеве богословске мисли према савременом човеку.

мора да иде, пише Евдокимов, „у правцу ослобађања човека од сваке врсте допинга – брзине, буке, дрога, алкохола свих врста [додали бисмо интернета и друштвених мрежа]; подвиг би подразумевао у овом свету буке и убрзања времена налагање одмора, дисциплину тишине у којој би се човек заустављао да предахне у молитви и размишљању о Богу“.⁴⁹ Пост би, у том смислу, ушао у свакодневницу човекову на један потпуно другачији начин: подразумевао би радосно одбацивање сваке површности, бригу о потребитима, тиховатељни дух, природност и уравнотеженост с осмехом.⁵⁰

Духовни живот није борба за моралност, него трагање за Богом, које подразумева лично очишћење од страсти и греха. У духовном животу је кључно да човек прихвати своје огреховљено стање и да се почне борити тако што ће у себи развијати добро и прихватати дарове Божје.⁵¹ Подвиг нема ништа заједничко са морализмом, јер греху није супротна врлина него вера, а врлине су дарови Духа Светога, које Он може сваког тренутка повући.⁵²

Оно што је такође специфично у овом уџбенику моралног богословља је-сте то што аутор говори о живљењу јеванђељских захтева као о једном ин-териоризованом (поунутрашњеном) монаштву (*le monachisme intériorisé*), нечему што може применити свако у свом животу. То је начин адаптације монашких завета своме животу, у смислу проналаска личне мере завета сиромаштва, уздржања, односно целомудрености и послушања.⁵³ То је управо један духовни пут који подразумева прогрес уцеловљења у Богу.⁵⁴

⁴⁹ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 165.

⁵⁰ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 165. На истом месту каже: „У свету који је заморен и обременен различитим бригама овога света, задатак мора бити проналажење и живљење ‘духовног детињства’, јеванђељске свежине и наивности уског пута, који води седању за сто са грешницима и заједничко благосиљање и ломљење хлебова“.

⁵¹ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 170.

⁵² Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 170.

⁵³ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 171–172. Овде је од посебног значаја књига *Духовни животи у ірагу* и поглавље „Интериоризовано монаштво“, започето увидом којим је осликавао стање тог времена. Наиме, он пише следеће: „Криза коју монаштво про-живљава, мање или више свуда, може указивати на то да се један историјски циклус приводи крају. Ипак, овде је важно издећи сваку врсту поједностављења и правити јасну разлику између пролазних облика и трајног принципа, између преношења суштинске поруке Јеванђеља и креативног рађања њених нових сведока“, Paul Evdokimov, *La vie spirituelle dans la ville* (Paris: Cerf, 2008), 7. Овај увид о кризи монаштва изнет је пре великог процвата и обнове монаштва на Светој Гори у другој половини XX века. Међутим, његов увид није изнет у песимистичком тону. Напротив, он указује на могућности живљења аутентичне православне духовности – живота у одрицању од себе и потпуног посвећивања Цркви – управо кроз оно што назива поунутрашњено монаштво, односно кроз практиковање духовности у модерном добу и ур-баним условима савременог живота. О интериоризованом монаштву постоји поглавље и у књизи *Векови духовној животи* (стр. 128–152).

⁵⁴ Ово значи да православна духовност није привилегија ниједне појединачне групе или категорије хришћана – било монаха, било клирика – већ је једна и јединствена. Њен циљ је

Г. ЦРКВЕНА УТЕМЕЉЕНОСТ ХРИШЋАНСКОГ ЕТОСА: КА СВЕТОТАЈИНСКОМ ОСВЕЋЕЊУ ЉУДСКОГ ЖИВОТА

Све што смо претходно изложили води нас ка закључку да је за Павла Евдокимова хришћански етос, у суштини, црквени етос. Кад говори о хришћанском моралу, он говори о црквеном начину постојања и пресаздавања човека, а не о некаквом идеалном збору моралних особина човека. Морална теологија је сходно томе теологија која на питање *Како живети?* одговара прилогом: црквено, саборно, светотајински, у подвигу освећења живота и твари. Хришћански етос се стиче кроз светотајински живот Цркве, који васпитава и изграђује човека као грађанина Царства Божјег. Човек створен по икони Божјој је призван да постане Црква. Сам Христос је основао Цркву своју, позивајући народ Божји да у њој остварује „нову твар“ и вредности Царства Божјег. Полазећи од божанске истине објављене људима, људски морал се не заснива ни на каквој људској мудрости, већ на објављеној вољи Божјој, која уграђује своју Истину као угаони камен у људско постојање.⁵⁵

Светост је због тога кључна морална категорија. Она није својство човека већ једино Бога, а човек само учествује, односно бива причасник Божје светости.⁵⁶ Евдокимов пише: „Свето је продор тог апсолутног другог који се манифестује у елементима овог света.“⁵⁷ Циљ човековог живота је учествовање у божанској светости, и оно се у светоотачком богословљу назива обожењем. Морал наједном излази из категорија обавеза, дужности потчињавања Богу и постаје тајна обожења.⁵⁸ То је једна од главних карактеристика православне визије човековог стварања: та могућност да кроз икону Божју у себи партиципира и оствари своје назначење у Богу. Међутим, творевина постоји у простору и времену. Време и простор су реалне димензије људског постојања и потребују освећење, односно потребују да постану место и време Божјег откривења, Божјег присуства. Цео свет, притом, постаје место космичког литургијског дешавања. У том контексту суштинску улогу игра хришћанско богослужење, које је богоцентрично и чини догађај Божјег доласка у свом човекољубљу, што условљава даље централни моменат богослужења – славословље. Оно кулминира и има свој центар у Божанској Евхаристији. Овде је Евдокимов доследан евхаристијској еклисиологији Николаја Афанасјева. Човек кроз богослужење улази у

јасан и непроменљив, а њено живљење и остваривање протиче на различитим нивоима и у разnorodним условима као универзалан пут који обухвата све вернике.

⁵⁵ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 113.

⁵⁶ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 123–133.

⁵⁷ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 113.

⁵⁸ Vergely, “Paul Evdokimov et la théologie morale”, 314–316.

драму, у егзистенцијални дијалог са Богом, он живи присуство Божје и на тај начин учествује у тајни освећења, јер свете тајне настављају историјску видљивост Господа Исуса Христа, који кроз њих долази човеку.⁵⁹

ЗАКЉУЧАК

На крају овог рада можемо закључити да је круна професионалне и богословске каријере Павла Евдокимова била његова професура на Богословском институту Светог Сергија у Паризу, где је у последњим деценијама живота оставио дела која су трајно обележила православну мисао XX века. Кроз своја предавања и књиге – а нарочито кроз *Православну визију моралној догословља* – он је обликовао морално богословље не као систем нормативне етике, нити као скуп практичних правила понашања, већ као живо сведочанство вере и искуства Бога, који преображава човека.

У целини његовог дела јасно се види способност да споји грчко отачко предање, руску религијску филозофију, западну интелектуалну традицију и савремене увиде психологије, стварајући богословље које је истовремено верно Цркви и отворено за савремени свет. У том светлу, православна визија моралног богословља код Евдокимова није редукована на етичке системе или философске конструкције, већ је виђена као пут обожења и живот у заједници са Богом. Хришћански морал овде није етика понашања, већ динамични процес преображења у светотајинском искуству, кроз који човек већ сада учествује у Царству Божјем. Управо у томе лежи трајна вредност и актуалност Евдокимовљевог богословља – у његовом схватању да је морално богословље пре свега позив на подвиг вере и улазак у нови начин постојања.

⁵⁹ Evdokimov, *Une vision orthodoxe de la théologie morale*, 155–163.

БИБЛИОГРАФИЈА

BIBLIOGRAPHY

ИЗВОРИ ЗА БИОБИБЛИОГРАФИЈУ ПАВЛА ЕВДОКИМОВА

- Лаут, Андрју. „Сто двадесет година од рођења великог руског богослова Павла Евдокимова“ (превео Лазар Марјановић). *Каленић* 4 (2021): 11–12. (Louth, Andrew. “Paul Evdokimov and the love and beauty of God”. In *Modern Orthodox Thinkers. From the Philokalia to the present*, 159–177. London: Society for Promoting Christian Knowledge Publishing, 2015.)
- “Paul Evdokimov, témoin de la beauté de Dieu”. *Contacts, Revue française de l'Orthodoxie* № 172/4 (1995). Консултовати електронско издање: <https://revue-contacts.com/parution/contacts-n-172/>.
- “Paul Evdokimov, témoin de la beauté de Dieu”, Actes du colloque réunie à l'Institut Saint-Serge (Paris) les 10–11 Décembre 2010. *Contacts, Revue française de l'Orthodoxie* № 235–236 (Juillet–Décembre 2011). Консултовати електронско издање часописа: <https://revue-contacts.com/parution/contacts-n-235-236/>.
- Clément, Olivier. *Orient – Occident: Deux passeur. Vladimir Lossky, Paul Evdokimov*. Genève: Labor et Fides, 1985.
- Evdokimov, Michel. “Deux témoins du Christ ressuscité: Paul Evdokimov et Olivier Clément”, Michel Evdokimov 2020. Консултовано 17. 2. 2025. на сајту <https://michelevdokimov.fr/2020/09/17/deux-temoins-du-christ-ressucite-paul-evdokimov-et-olivier-clement/>.
- Stavrou, Michel. “Note bio-bibliographique sur l' œuvre de Paul Evdokimov”. *Contacts, Revue française de l'Orthodoxie* № 235–236 (Juillet–Décembre 2011): 267–275.

ИЗВОРИ

- Евдокимов, Павле. „Тајна човекове личности.“ *Теолошки йоїледи* 10, № 4 (1977): 232–243 (*Contacts* 1969/68: 272–289).
- Евдокимов, Павле. *Христос у руској мисли*. Превод хиландарских монаха. Београд: Манастир Хиландар, 1996.
- Евдокимов, Павле. *Жена и спасање света. О благодатним даровима мушкарца и жене у Христјанству*. Превела Биљана Вићентић. Цетиње: Светигора, 2001.
- Евдокимов, Павле. „Луда“ љубав Божија. Превод Јелисавете Вујковић и хиландарских монаха. Београд: Манастир Хиландар, 2001.
- Евдокимов, Павле. *Векови духовној живоји*. Превела Анђа Петровић. Београд: Српска књижевна задруга, 2003.
- Евдокимов, Павле. *Умјетност иконе: теологија лейоџи*. Превела Тијана Мирковић. Београд: Академија Српске православне цркве за уметност и конзервацију – Факултет за културу и медије Мегатренд универзитета, 2009.
- Evdokimov, Paul. *La vie spirituelle dans la ville*. Paris: Cerf, 2008.
- Evdokimov, Paul. *Une vision orthodoxe de la théologie morale*. Paris: Cerf, 2009.
- Evdokimov, Pavel. *Pravoslavljje*. Preveo Pavle Rak. Beograd: Službeni glasnik, 2009.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

- Вишеславцев, Борис. *Етика и преображеној ероса. Проблем закона и благодати*. Превео Добрило Аранитовић. Београд: Логос, 2006.
- Јеротић, Владета. „Предговор. Павле Евдокимов.“ In Павле Евдокимов, *Векови духовној живоји*, VII–XXII. Превела Анђа Петровић. Београд: Српска књижевна задруга, 2003.
- Перић, Дражен. „Основни аспекти поимања врлине у антрополошкој мисли светог Јована Златоустог.“ *Бојословље* LXXIX, № 1 (2020): 35–55.
- Стевановић, Небојша. „Биће на размеђи двеју онтологија: вечност по себи или вечност по учествовању.“ *Бојословље* LXXXIII, №. 1 (2024): 105–115.
- Bentley, Paul and David Grumett. “Teilhard de Chardin, Original Sin, and the Six Propositions.” *Zygon* 53, №. 2 (June 2018): 303–330.
- Klofft, Christopher P. “Gender and the Process of moral development in the thought of Paul Evdokimov.” *Theological Studies* 66 (2005): 69–95.
- Plekon, Michael. “‘The Love of Neighbor Is a Sacrament’: Paul Evdokimov’s Vision of Church and Society.” *Jacob’s Well* (Spring/Summer 2020): 24–29.
- Plekon, Michael. “Paul Evdokimov, A Theologian Within and Beyond the Church and the World.” *Modern Theology* 12, № 1 (1996): 85–107.
- Roussel, Jean-François. *Paul Evdokimov: Une foi en exil*. Montréal–Paris, Médiaspaul, 1999.
- Sládek, Karel. “The Archetype of the Woman in the Life and Work of Paul Evdokimov.” *Auc theologica* 10 (2021): 95–105.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. “Pierre Teilhard de Chardin.” *Encyclopedia Britannica*, April 27, 2025. <https://www.britannica.com/biography/Pierre-Teilhard-de-Chardin>.
- Tutuianu, Lulia. “Paul Evdokimov: An Apostle of the Contemporary World.” *CBU International Conference Proceedings* 5 (2017): 862–866.
- Van Rossum, Joost. “‘La réponse à Job’: Evdokimov comme lecteur de Jung.” *Contacts, Revue française de l’Orthodoxie* № 235–236 (Juillet–Décembre 2011): 340–358.
- Vergely, Bertrand. “Paul Evdokimov et la théologie morale.” *Contacts, Revue française de l’Orthodoxie* № 235–236 (Juillet–Décembre 2011): 306–316.
- Yangazoglou, Stavros. “*La femme et le salut du monde*. La pensée de Paul Eudokimov sur la place de la femme dans la vie de l’Église.” *SingiLogos* 2, № 1 (2022): 233–45.

ОБРАД КАРАНОВИЋ

University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
okaranovic@bfspec.bg.ac.rs

ПАВЛЕ ЕВДОКИМОВ AS A PROFESSOR OF MORAL THEOLOGY

Summary: Pavel Evdokimov, a prominent theologian of the Paris School and one of the most significant Russian émigré thinkers, was a professor of moral theology at the St. Sergius Theological Institute in Paris during the 1950s and 1960s. His theology, though deeply rooted in Orthodox tradition, had a broader inter-Christian influence and developed in an ecumenical context. On the occasion of the fortieth anniversary of his passing, the book “An Orthodox Vision of Moral Theology” was published in 2009, edited by his son, Michel Evdokimov. This book contains notes from his lectures and presents a systematic overview of his teachings on moral theology.

In this review, we aim to focus primarily on the aforementioned textbook to present how Professor Evdokimov understood and taught Orthodox moral theology. We will highlight the main characteristics of what could be called the “Orthodox vision” of moral theology, as this contributes to answering the question: how does Orthodoxy understand morality and moral themes?

Evdokimov bases his teachings on the Holy Scriptures, the Holy Fathers, and Russian religious thinkers such as Solovyov and Berdyaev. As an intellectual of broad education, he also integrates insights from contemporary Western philosophy and depth psychology. His Orthodox vision of moral theology does not see Christian life merely as external piety but as a dynamic process of transformation and participation in the Kingdom of God. Sacramental life, for him, represents the path to transforming man into a new creation, which is not merely individual but personal and rooted in communion. A key idea of Evdokimov is that moral theology is not a collection of abstract values but an existential path leading to God through the struggle of faith. His teaching aims to ensure that Orthodox tradition remains a living testimony, open to dialogue with the contemporary world. His thought remains significant for understanding moral theology as a spiritual journey that leads man to his true calling – theosis and participation in the communion of saints. ► *Keywords:* Pavle Evdokimov, moral theology, ethics of Kingdom of God, dialogue.

